

Foucaults sätt att förstå makt som överallt närvarande relationer? Det handlar här inte om enskilda byråkrater, utan om den internationella byråkratin i sig. Därför intresserar sig Turtinen inte för aktörerna som individer, utan för händelser, procedurer, roller och funktioner. Men viljan att framställa människor som rollinnehavare, och att inte peka finger och kritisera, kan också bli något i grunden asocialt. Det är ju trots allt unika människor med mycket bestämda kompetenser – och med en hel del makt och inflytande – som besätter positioner och roller och handlar genom dem. Etnologens önskan att komma informanterna nära blir lätt ett krav att vara lojal mot dem, t.ex. genom att inte lämna ut deras namn. Men hur kan makt och politik studeras utan att gå närmare in på de mäktiga?

Det är inte svårt eller långsökt att se världsarv som något som intervenerar i människors liv, förflyttar makten över deras omgivning bort från dem, utan demokratiskt inflytande över besluten. Det är en skapelse på tvärs mot så mycket annat i dagens värld, som privat äganderätt, ökande mångfald, tanken att skönhet är en egenskap i betraktarens öga. Detta och mertycks världsarvskonventionen gå i kamp med. Så varför så snäll mot världsarvsproducenterna? Vem har valt dem? På vems uppdrag handlar de? Är anonymisering följden av etiska regler och analytiska överväganden, eller av oro över konsekvenserna av publicering av känsligt material? Vilka vetenskapsteoretiska implikationer och ställningstaganden ligger bakom anonymisering och vilka konsekvenser får den för analysen? En konsekvens är att unika individer förvandlas till roller som intar positioner och därmed blir utbytbara. Men så särskilt utbytbara är knappast de människor det här handlar om, de har kvalitéer och kompetenser utan vilka världsarv inte kan produceras, vilket tydligt framgår av Turtinens studie. En viktig utgångspunkt – och slutsats – är att världsarvets framgång har att göra med att det rymmer komplexitet. Komplexitet har en speciell dubbelställning i analysen, som det som ska förklaras och det som förklarar, ungefär som "kultur" i många andra etnologiska studier. Ännu en konsekvens av anonymiseringen är att studierna av denna komplexitet och alla förhandlingar inte lett till en spännande thriller, utan till en lugn och småtrevligt framputtrande eka på kryss i världspolitikens och Akademias skärgårdar.

Owe Ronström, Visby

Orsi Husz: *Drömmars värde. Varuhus och lotterier i svensk konsumtionskultur 1897–1939*. Gidlunds förlag, Hedemora 2004. 414 s., ill. English summary. ISBN 91-7844-666-X.

Hur såg konsumtionsdrömmarna ut i det tidiga 1900-talets Sverige? Vilka föreställningar och värderingar kommer till uttryck vid mötet med den moderna konsumtionskulturens nya förutsättningar? Vem fick möjlighet att drömma och på vilket sätt?

Detta är en handfull av alla de frågor som historikern Orsi Husz ställer till två av det tidiga 1900-talets konsumtionsfenomen: varuhus och lotterier. Syftet med avhandlingen är att "studera föreställningar om konsumtion i allmänhet och konsumtionsdrömmar i synnerhet" och de empiriska delstudierna omfattar varuhuset Nordiska Kompaniet (NK) i Stockholm 1902–1939 och penninglotterierna 1897–1939. Kopplingen mellan varuhus och lotterier förklaras genom en konsumtionsmiljö som skapar såväl materiella som mentala aktiviteter. Varuhuset framställdes som ett drömmarnas palats och lotteriet liknades ofta vid "de fattigas poesi" eller "drömfabriken". För att nå kunskap om på vilket sätt drömmar i relation till dessa miljöer var kulturellt betydelsefulla ställer författaren tre övergripande och gemensamma frågor till de båda empiriska studierna. Dessa frågor kretsar kring synen på modernitet, värderingar och maktförhållanden. En annan huvudfråga är hur olika typer av *värde* skapas och relateras till varandra under den aktuella perioden.

Tiden mellan åren 1900 och 1940 har ofta beskrivits som den rationella konsumtionens epok i Sverige. Genom att bl.a. ta avstamp i idéhistorikern Peder Aléx tolkning av denna civilisationsprocess – som avlöstes av efterkrigstidens mer hedonistiska konsumtionskultur – identifierar Husz två tendenser i synen på konsumtion: hedonism och rationalism. Här har historiker ofta studerat den ena eller andra ytterligheten och de som intresserat sig för båda har, enligt Husz, tolkat dessa som konkurrerande krafter. Spänningsförhållandet mellan hedonism och rationalism bildar så utgångspunkten för en fördjupad tolkningsmodell där begreppen ställs mot sina motsatser: asketism och irrationalitet. Författaren menar vidare att enligt det tidiga 1900-talets allmänna uppfattning sågs rationalitet och asketism som positiva värden och irrationalitet och hedonism som negativa. Varuhuset kan i det här sammanhanget relateras till hedonism och lotterispel till det irrationella.

När NK öppnade sitt stora varuhus 1915 inrymde

det ett hundratal avdelningar. Här skulle allting finnas och ingenting saknas. Denna ”fullständighetsprincip” betraktades vid den här tiden som ett tecken på modernitet: ju fler varor desto modernare varuhus. I den gigantiska och drömlika miljön fanns dessutom utrymme för olika sätt att konsumera. Här kunde den rationellt kalkylerande kunden känna sig lika hemmastadd som den irrationella impulsköparen. I varuhuset etablerades nya sätt att konsumera, att bara vandra omkring och titta utan att behöva köpa någonting. Även om Husz delvis argumenterar för motsatsen, anser jag att denna erfarenhet måste betraktas som begränsad till den grupp stadsflanerörer som hade tillräckligt stort självförtroende för att bege sig in i drömmarnas palats i huvudstaden. Den storslagna byggnaden var ju dessutom konstruerad på ett sätt som skulle utstråla värdighet och elegans, och det skulle dröja ännu några decennier innan lågprisvaruhuset öppnade sina betydligt enklare portar för den stora allmänheten. Men även om de tidiga varuhusen inte gav alla den konkreta erfarenhet som ett eget besök innebar gav de upphov till *drömmar* av olika slag. Även de som inte själva besökte varuhuset kunde i alla fall drömma om att en dag få göra det.

Som kontrast till varuhusets överflödsutbud och ”fullständighetsprincip” står den svenska lotteriverksamheten och den många gånger akuta *bristen* på lotter överhuvudtaget. Till skillnad från varuhuset var lotterispelet sedan länge etablerat i Sverige. Penninglotterierna, som funnits i Sverige ända sedan 1700-talet, blev aktuella 1897 efter en längre period av förbud. Man köade, speciellt i södra Sverige, för att få tag på en eftertraktad lottsedel och ett statligt lotteri stod på mångas önskelista vid den här tiden. Här framstod ett tydligt spänningsförhållande mellan det rationella och irrationella i det moraliska dilemma som uppstod genom planerna på rationellt utnyttjande av människors irrationella drömmar om slumpens betydelse.

En sätt att hantera de moraliska dilemman som uppstod genom dessa spänningsförhållanden var en slags värdebalansering. Så kunde exempelvis lotteriernas avkastning omvandlas till en moralisk värderesurs. Kulturella och allmännyttiga ändamål gjorde lotterierna mer moraliskt acceptabla och pengarna som de inbringade kunde på så sätt ”renas” från sin ovärdighet. Pengar som man vunnit på lotteri ansågs helt enkelt inte lika mycket värda som dem man förtjänat genom eget arbete. På NK strävade man efter att balansera utnyttjandet av människors lust att njuta genom att omvandla kommersiellt värde till kulturellt. Även om själva varuhuset var

byggt för kommersiella ändamål skulle det, som nämnts, utstråla monumental värdighet. NK ansågs dessutom vara så mycket bättre på att ”ställa ut sina varor än på att sälja dem” och hade delvis rent museala ambitioner. Värdebalanseringen tog sig också uttryck genom synen på pengar. Varuhusets bannlysning av prutssystemet gjorde att man kunde slippa obehaget att argumentera, och överhuvudtaget tala om pengar.

Oförenligheten mellan konsumtionskulturens rationella/irrationella och hedonistiska/asketiska aspekter gav upphov till stereotyper. Så beskrevs kvinnor, föga förvånande, som mer irrationella konsumenter än män. Dessutom mer benägna för drömmerier och impulsköp. Men samtidigt framträder många gånger en motsatt bild där de kvinnliga kunderna i varuhuset var betydligt förnuftigare konsumenter än de förvirrade männen. Här blir också forskningens tvetydiga bild av den konsummande kvinnan synlig, och till de två tidigare bilderna – den hedonistiska *eller* asketiska kvinnan – lägger Husz en tredje bild av den praktiska kvinnan som samtidigt uppskattade nöjen och flärd.

När det gällde lotterispel blev föreställningen om att endast de lägre klasserna spenderade sina pengar på lotter den mest seglivade stereotypen, trots att statistiken visade att faktiskt alla samhällsgrupper spelade på lotteri. Men framför allt fungerade stereotyperna kring lotterispelandet på en annan nivå. Här kontrasterades medborgarnas irrationella drömmar om den högsta vinsten mot statens egen rationalitet. Dessa stereotyper blev ett problem när staten själv blev intresserad av att just utnyttja människors konsumtionsdrömmar och så småningom driva en egen lotterirörelse.

Husz har med hjälp av ett rikt källmaterial som hämtats ur bl.a. företagsarkiv, tidningsartiklar, politiska diskussioner och skönlitteratur analyserat *föreställningen om och utformningen av* varuhus och lotterier kring perioden 1900–1940. Till viss del har även *konsumtionens praktik* studerats, men som författaren själv påtalar har denna nivå varit svår att nå utifrån det empiriska materialet.

Förutom den genomgående närheten till empirin befinner sig Husz i ett ständigt pågående samtal med andra forskare inom fältet. Detta skapar för den initierade läsaren en känsla av gemenskap och tillhörighet, medan jag antar att den mer utomstående kan ha svårt att orientera sig i denna kompakta – och gedigna – anrättning av stort och smått. Här framställs de små detaljerna med samma skärpa som de mer övergripande resonemangen och därför blir bokens många sammanfattningar helt

nödvändiga utkikstorn för den ibland något bortkomna läsaren.

För egen del upplever jag stundtals bokens andra delstudie om lotterier just på detta sätt. Ämnet är nytt inom svensk forskning och den enda förståelse som finns är den egna relationen till misslyckade lottköp och den mer allmänt krassa föreställningen om att ”drömmen om den stora vinsten” kan hålla folk på oförtjänt gott humör. I denna spännande delstudie förlorar sig Husz några gånger i detaljrikedom utan att fullt ut relatera till de mer övergripande forskningsfrågorna. Eftersom forskningen kring lotterier hittills varit obefintlig i Sverige har Husz ett viktigt uppdrag i denna studie. Men att både redogöra för lotteriernas historia, och analysera en avgörande epok i denna historia i relation till – och i jämförelse med – de tidiga varuhusen blir en stor uppgift.

Mitt avgörande intryck av *Drömmars värde* blir att Husz lyckas med uppgiften på ett mycket förtjänstfullt sätt. Oavsett anledningarna till valet, eller uppdraget, att sammanfoga just dessa två delstudier har resultatet blivit en aptitlig, om än något svårsmält, kunskapsprodukt med lång eftersmak. Sällan har jag lärt mig så mycket och fått så många aha-upplevelser från en enda bok. Eller har jag faktiskt läst två stycken?

Cecilia Fredriksson, Lund/Helsingborg

Jonas Danielsson: *Skräckskönt*. Om kärleken till groteska filmer – en etnologisk studie. Bokförlaget h:ström, Umeå 2006. 201 s., ill. English summary. ISBN 91-7327-000-8.

Många har uttalat sig offentligt om skräckfilmer och deras skadliga effekter, speciellt de som inte vetat särskilt mycket om genren. I Jonas Danielssons avhandling i etnologi får de som självmant söker sig till denna typ av film för en gångs skull själva komma till tals. Han väljer att kalla dem ”skräckfilmsbrukare”, då han är ovillig att se dem som deltagare i sub- eller motkulturer eller överta deras eget epitete: skräckfilmsfans. Syftet med avhandlingen preciseras som att göra en medieetnologisk studie av skräckfilmsbrukares drivkrafter för att titta på skräckfilm. Fokus ligger dock främst på de känslor informanterna säger sig få av filmupplevelsen, men också vilka diskussioner som filmerna väcker.

Avhandlingsmaterialet har tillkommit framförallt genom intervjuer, men även deltagande observationer (vid skräckfilmsfestivaler, biografvisningar och videokvällar),

internetbaserade diskussionsgrupper och mailinglistor, fanzines och hemsidor. För intervjuerna har nio kvinnor och elva män i åldern 19–35 år valts ut, dvs. något äldre än den gängse tonårspubliken. Motiveringen till detta är att komma åt mer klart formulerade värderingar, då bevarandet av skräckintresset i viss mån krävt ett aktivt ställningstagande. Till saken hör även att avhandlingsförfattaren själv är en hängiven skräckfilmsfantast.

Teoretisk inspiration har Danielsson hämtat framförallt från Michail Bachtins karnevalsanslag och dennes idéer om det groteska, om oppochnedvända världen och en annan sanning, som sägs ha många beröringspunkter med skräckfilmsbrukarnas hållningar. Med utgångspunkt i ett kulturanalytiskt angreppssätt systematiseras de idéer och normer som informanterna rör sig med, vilka sedan tematiseras som Våld, Censur, men framför allt olika känslor: Rädsla, Äckel, Lust. Det lustfyllda är något människan enligt gängse uppfattningar bör maximera, medan negativa känslor som rädsla, ilska och vämjelse inför det äckliga är något som bör undvikas. Frågan blir då underförstått: Varför vill människor i så fall se skräckfilm? Och vad för slags filmer rör det sig om?

Nationalencyklopedins definition av ”skräckfilm” citeras: ”film som försöker skrämna eller chockera sin publik genom att konfrontera den med något okänt, övernaturligt eller tabubelagt”. Detta är dock *inte* vad Danielsson själv åsyftar med skräckfilm, utan han menar att rädsla är något fundamentalt för genren och använder termen skräckfilm ”som ett samlingsnamn för skräckfilmsbrukarens intresse och inte som en bestämd genre. Skräckfilm ska alltså betraktas som ett paraplybegrepp där andra typer av filmer ingår eftersom de utgör en nästintill obligatorisk kunskapsbas hos skräckfilmsbrukare” (s. 38). Trots det presenteras en genomgång av skräckfilmens historia, samt en mängd påstådda undergenrer inom skräckfilmgenren: Exploitation, Mainstream, Slasher, Giallo, Splatter, Mondo, Snuff, Zombiefilm, Vampyrfilm, Kannibalfilm, Terror, Rape-revenge, Science Fiction, Sleaze. Som filmvetare skulle jag kanske medta hälften av dessa.

Inte bara skräckfilm ges en ytterst vid och diffus innebörd (”allt som behandlar det skrämmande, det obehagliga, döden, splatter eller sadism på ett eller annat sätt”, s. 55), utan också skräckfilmsbrukarna. Det förblir nämligen oklart om de fortfarande bevarat ett exklusivt intresse för skräckfilmer, när de nuförtiden sägs kanske helst se svenska actionfilmer eller gamla pilsnerfilmer. Avgörande är istället att informanterna en